

КУЛТОВИ МАСИЧКИ ОТ НЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ ПРИ С. КОПРИВЕЦ, ОБЩИНА БЯЛА

ДИМИТЪР ЧЕРНАКОВ

Село Копривец се намира в Северна България, в Лудогорско-Добруджанската хълмисто-платовидна подобласт на Дунавската равнина. Селото е разположено в подножието на Поповско-Самуиловските височини (220–296 м надморско ниво), на 16 км от град Бяла, на 34 км от гр. Попово на пътя София–Варна. Надморската височина на Копривец е 116 м. Релефът се характеризира със заоблени ниски хълмове, които се редуват с платовидни участъци, прорязани от долини. През селото минава р. Баниски Лом, един от притоците на р. Русенски Лом.

Територията на селото е обитавана от човека от най-ранния период на новокаменната епоха (монохромен етап на ранния неолит) (Попов 1993, 104). До момента регистрираните праисторически селища в землището на с. Копривец са две:

1. Селищна могила – разположена е на 2 км от селото, в местността "Юджека". Има форма на нисък, пресечен конус, с височина 2 м и диаметър 55 м (Дремсизова-Нелчинова 1983, 37);

2. Неолитно селище в района на гробището и бензиностанцията (Попов 1993, 21), някои материали от което ще са обект на изследване в настоящото съобщение.

Селището, датирано от новокаменната епоха, е разположено върху площ от около 50 дка върху льосова тераса със слаб наклон към р. Баниски Лом. През периода 1990–1994 г. при строежа на бензиностанцията са предприети спасителни археологически разкопки на обекта под ръководството на Володя Попов (РИМ–Русе) и Иван Вайсов (АИМ при БАН). Направени са общо 3 сондажа – А, Б, В. Проучена е площ от 65 кв. м. Установена е дебелината на културните напластявания, която варира между 1,5 и 2,5 м. Изяснена е както вертикалната, така и хоризонталната стратиграфия на обекта. В Сондаж А са разграничени 4 строителни хоризонта, които хронологически са определени от проучвателите последователно от епохата на ранния към късен неолит. Находките от най-долния първи пласт са отнесени към култура Овчарово–Самоводене, а следващите три – към култура Хотница I, II (Попов 1996, 37), в съчетаване с форми, орнаменти и технически прийоми, срещащи се в групите Вадастра и Боян (Попов 1993, 23–24). Сондаж Б се състои от един хоризонт, който хронологически е отнесен към късния неолит, култура Хотница I (Попов 1996, 37). Сондаж В е представен от 4 строителни хоризонта, определени към самостоятелно обособена-

та от проучвателите, ранна фаза на българския керамичен неолит, култура Копривец (Попов 1996, 37).

В резултат на проучванията са открити множество цели и фрагментирани съдове, каменни и костени оръдия на труда, глинени предмети с култово предназначение. Интерес измежду находките представляват и намерените култови масички, които загатват за практикуваните култово-обредни действия в неолитното селище Копривец. Важно е да се подчертае, че тук този тип предмети се срещат значително в по-голяма част от идолната пластика. Интересната колекция от тях се съхранява във фонда на РИМ-Русе.

Колекцията от глинени култови масички включва 24 броя, които са изцяло във фрагментирано състояние, а една е с реставрирана липсваща част. Диференцирани са четири групи от фрагменти: 1. Крачета с част от коритцето; 2. Крачета; 3. Шайбовидни израстъци; 4. Фрагменти от коритцето. Материалът, от който са изработени те – глина, е изпичан в редукиционна, неутрална или оксидна среда. При една част от фрагментите е използван за примес в глиненото тесто минерален опостнител – пясък, а при други – органичен – слама. Ломът е както едноделен при една част от фрагментите, така и триделен при друга – една черна ивица е обрамчена от двете страни с две по-светли. От цяло парче добре омесена глина е моделирана формата на масичката. Г-образните крачета и пластичните израстъци по ъглите (при наличие на такива) са правени отделно и допълнително са прилепвани, а цилиндричните и конични крачета са моделирани заедно с останалите части. Повърхността е много добре загладена, в някои случаи дори излъскана, цветът ѝ е от червен и кафяв до сив и сиво-черен.

Орнаментацията по култовите масички има следните особености. При някои от тях от ранния неолит е използвана набодената украса. Тя е прилагана комплексно с изрязани мотиви, които оформят композиции от един или два хоризонтални реда триъгълници върху стените на предметите. Изрязаните мотиви се срещат също така и самостоятелно те са доста характерни за култовите масички от ранния неолит от Копривец (**Табл. 1, 1–6; Табл. 2, 1–2**). При друга част от украсата се наблюдава мрежест орнамент, както и производния на него шахматен орнамент, при който по-тъмните квадрати са изрязани. Така се получава комбинация от врязани линии и изрязани квадратни полета (**Табл. 2, 4, 5**). Орнаментацията по фрагментите от късния неолит (**Табл. 3, Табл. 4**) най-често е врязана, както врязана и запълнена с бяла боя. Мотивите са спирали, меандри, триъгълници, успоредни вертикални коси и хоризонтални зигзаговидни линии, стъпаловидни и V-образни орнаменти. Използвани са още дъгата и кръстът в комбинации с предходните мотиви. Част от тях се срещат и по керамичните съдове от късния неолит, характерни за културите Хотница (Еленски 1998, Табл. I, 3; Табл. II, 1–3; Табл. IV), Вадастра

(Nica 1970, 41, 42, 49), Дудещи (Nica 1976, 81, 88, 92) и Боян (Попов 191, 198 ; Comsa 1974, Pl. 3:9, Pl. 9:18). Комбинацията от стъпаловидни линии с набодени ленти също е позната. В повечето случаи връзванията и набоденията са запълнени с бяла боя. Украсата по култовите масички от Копривец е нанесена предимно по външната им страна, респективно по стените и крачетата, също така и по двете страни на роговидно издължените им ъгли. Изключение правят два от фрагментите, които са орнаментирани с V-образни мотиви както по външната, така и по вътрешната страна на ръба на коритцето.

Изключителната фрагментираност обаче на колекцията от култови масички, съхранявана във фонда РИМ-Русе, не позволява да ѝ бъде направена цялостна формална характеристика. На базата на разглеждания тук материал и стилистично-формативният му анализ, разбира се с известни условности, са обособени 2 групи култови масички, триъгълни и правоъгълни – състоящи се от по няколко вида. Формата на масичките в по голямата си част е реконструирана на базата на подобни цели предмети, открити досега в други неолитни селища:

I група: Правоъгълни култови масички:

1. (Табл. 1, 1–6) Цвят – бежово-кафяв. Коритото повтаря четвъртитата форма на масичките, което е дъговидно оформено с изтеглен нагоре перваз и е вдълбано в основната равнинна плоскост. При два фрагмента коритото е също вдълбано, но с ниско изнесен перваз над основната равнинна плоскост, подобно на II вид от същата група (Табл. 1, 4, 6). Краката на масичките (където има запазени такива) са ниски и цилиндрични, без наклон. Орнаментацията тук е от изрязани триъгълници по долната страна на стените на някои от масичките, като така са постигнати хоризонтални композиции от правилни триъгълни призми в комбинации с изрязани между тях триъгълници. Тези мотиви се срещат и комплексно с набоден орнамент, образуващ полета от хоризонтални зигзаговидни ленти.

2. (Табл. 2, 1–3) Цвят – керемидено-червен. Коритото повтаря четвъртитата форма на масичките и е дъговидно оформено, ъглите му са заоблени, леко издаден перваз над горната равнинна плоскост, краката са с Г-образно сечение с лек наклон навън и са моделирани от две плоски правоъгълни части. Украсата е изключително от връзани и изрязани триъгълници, групирани в по един и в по два хоризонтални реда, ситуирани в горната част от масичките, при ръба, образуван от сглобката между стените и горната хоризонтална плоскост. При един фрагмент триъгълниците са нанесени върху долната част на арковидно оформените стени (Табл. 2, 2).

3. (Табл. 1, 7) Цвят – бежово-кафяв. Този вид е представен от 1 фрагмент от култова масичка. Коритото е вдълбано в основната горна хоризонтална плоскост, като неговата дълбочина е почти двойно по-голяма от тази при култовите масички от 1 и 2 вид на съ-

щата група. То повтаря четвъртитата форма на предметите, с ниско изнесен нагоре перваз. Крачетата не са запазени, но по аналогии можем да допуснем, че те са били с Г-образно сечение. Орнаментацията тук е от връзани успоредни вертикално наклонени линии, нанесени по стените на масичката.

Култовите масички от I група са открити в сондаж В. Спецификата на керамичния комплекс е причина проучвателите да обособят материалите от него в самостоятелна раннеолитна култура Копривец, която обхваща и комплекса от култовите масички. Направените в последно време сондажни археологически проучвания на раннеолитното селище Джулюница-Смърдеш, Великотърновско, дават основания на проучвателите да отнесат находките от там също към култура Копривец. Измежду тях има и няколко култови масички, сходни с разглежданите тук от I група, 1 и 2 вид (Еленски 2004, 14-15). Те са правоъгълни с кръгло корито и ниско изнесен нагоре перваз над основната равнинна плоскост, както и декорация от изрязани триъгълници по долните части от стените.¹

Култовите масички могат да намерят известни съпоставки с подобни такива от други проучени раннеолитни обекти от Балкано-анатолийския културен блок (Тодорова 1993, 74). От неолитното селище до град Ракитово са известни подобни на I. 2 вид култови масички с четириъгълна вдлъбнатина и украса по страните от изрязани триъгълници (Радунчева и кол. 2002, Обр. 25), както и един фрагмент без данни за орнаментиране (Радунчева и кол. 2002, Обр. 52). Пак от там формална аналогия с I. 1 вид може да се направи с един фрагмент, който е без украса (Радунчева и кол. 2002, Обр. 26). Декорация от редове изрязани триъгълници, подобни на **Табл. 2, 1, 3**, е позната и от култови масички от с. Прибой, Пернишко (Чоухаджиев 1986, Обр. 10), с. Анзабегово, Македония (Sanev 1999, Fig. 4:5) и др. Подобни, но с арковидно оформени стени или с украса от изрязани триъгълници по долните части от стените са известни от с. Чирча, близо до гр. Крайова, Румъния (Nica 1977, Fig. 13: 1, 4, 5) и др. В своето изследване "Типология на култовите масички от Южна България" Веселина Вандова обособява правоъгълните култови масички с вдлъбнато корито и оформен ръб в горната част в отделен тип, състоящи се от два подтипа – с четвъртито и с кръгло корито, които определя като две разновидности (Вандова 1995, 5). Съобразявайки се с това, аналогии на култовите масички от I група от Копривец могат да се потърсят и при формата на една цяла от с. Кремиковци (Георгиев, Обр. 11 а), както и при други от гр. Перник (Тодорова 1993, Рис. 90: 1), с. Оходен (Николов 1992, Обр. 3), с. Цаконица (Николов 1992, Обр. 5), с. Ковачево (Nikolov 2004, Abb. 1, 2) и т. н. Правоъгълни култови масички без украса с квадратно вдлъбнато корито, изнесен нагоре перваз и цилиндрични крачета, подобни на предметите от I група, вид 2, (**Табл. 1: 2**) от Копривец,

са известни от Анатолия, Турция – селищна могила Чатал Хююк, хоризонт VI A (Тодорова 1993, Обр. 34: 1), селищна могила Хюючек (Николов 2000, Обр. 1) и др. При формата и украсата на култова масичка от Сескло (Гърция) може да бъде потърсен аналог с такава от Копривец (**Табл. 1, 1**) (Nitu 1972, Fig. 6).

В ареала на култура Старчево–Криш също могат да се намерят доста добри паралели с някои от раннеолитните материали, открити в Копривец (Larina 1994, Fig.12). Например две култови масички от неолитното селище при село Пионещи, Румъния намират почти точен паралел с подобна от Копривец (**Табл. 1, 7**), (Mantu 1992, Fig. 19: 1, 5).

II. Група: Триъгълни култови масички

II. 1. (**Табл. 2, 4, 5**) Цвят – тъмносив. Този вид е представен от два фрагмента – долна половина от крак и цял крак с част от коритото, което е вдълбано в горната равнинна плоскост. Крачетата са Г-образни, моделирани са от две правоъгълни плоскости, имат лек наклон навън. Украсата е от шахматен и мрежовиден мотив, вертикални зигзаговидни линии в комбинация с вертикални успоредни прави линии. Орнаментите са нанесени чрез връзвания, запълнени с бяла инкрустация. Мотивът при шахматния орнамент е постигнат чрез отнемания на глината. Този вид украса е нанесена по външната част на една от стените при единия от фрагментите от този вид. Пак при него се забелязва, че запазените участъци от двете страни на масичката са с различен орнамент. Единият е вече споменатият шахматен такъв, а другият е вертикални успоредни прави линии в комбинация с хоризонтален зигзаг (**Табл. 2, 4 а, б**). Най-долната част на крачетата и при двата фрагмента са обособени в орнаментални полета чрез мрежовидни мотиви.

Фрагментите от вид II. 1. са открити в I хоризонт на сондаж А. Те намират аналогии със сходни материали, принадлежащи хронологически към културите Караново II – III, Караново III, Самоводене. Става въпрос за култови масички, открити в неолитните селища при Драма – “Герена А” (Lichardus 2002, Taf. 11), Казанлък (Тодорова 1993, Рис. 208 :11; Рис. 212), неолитна селищна могила Самоводене (Станев 2002, Обр. 221; Обр. 222) и др.

II. 2. (**Табл. 3**) Цвят кафяв и керемидено-червен. С издължени ъгли във формата на дъговидни или шайбовидни израстъци, краката са с вътрешен наклон, вероятно са моделирани от две правоъгълни плоскости, вътрешната част (коритото) има кръгла форма и е под нивото на основната хоризонтална плоскост. От външната страна на масичките, както и по израстъците им, са връзани меандровидни, стъпаловидни или спираловидни мотиви, в повечето случаи запълнени с бяла боя.

II. 3. (**Табл. 4**) Цвят кафяв и керемидено-червен. Масички без крака, трите им страни образуват равноностранен триъгълник, разме-

рите им са значително по-малки спрямо тези от II. 1. Допускаме, че един от фрагментите е бил с пластични израстъци при всеки един от трите горни ъгъла на масичката. Украсата повтаря тази от вид 2 на същата група. Тук зоната на орнаментиране е включително и по вътрешния ръб на коритото. Характерно и за двата вида е, че украсата по всяка една от трите стени на масичките е различна.

Предметите от II. 2 и II. 3 принадлежат хронологично към късния неолит, откривани в сондажи А и Б. Култови масички с пластични израстъци по краищата и с украса от стъпаловидни, спираловидни и меандровидни мотиви са типично явление за ареала на Долния Дунав през късния неолит (Тодорова 1993, 219). Фрагменти, сходни по форма и орнамент с тези от Копривец, са познати от къснонеолитните селища Хотница-Къшлата (Илчева 2002, Табл. 14: 13-16; Табл. 15), Хотница-Орловка (Илчева 2002, Табл. 24), Хотница-Кая бунар (Илчева 2002, Табл. 33). От пластове В₂ и В₂-С от неолитната селищна могила Самоводене са известни няколко култови масички, подобни на анализираният тук (Станев 2002, Обр. 224, 225; Тодорова 1993, Рис. 210), както и такива от къснонеолитните пластове от праисторическото селище Качица (Станев 1982, Обр. 16, 17; Станев, 1988, Обр. 22). Орнаментацията и донякъде формата на култовите масички от ареала на къснонеолитните култури Вадастра (Nica 1970, Fig. 5; Fig. 11:1,7) и Дудещи, фаза Черника (Nica 1976, Fig. 5:1, 3, 4, 5, 6, 7, 9), са сходни с тези от къснонеолитните пластове от Копривец. Стъпаловидната, спираловидна и меандровидна украса е характерна и за ранните фази на култура Боян. Този вид орнамент е използван още и при един вид култови масички от къснонеолитното селище Дамяница, Санданско (Грембска-Кулова 2000, Обр. 5) и др.

Сходствата при характерните особености на култовите масички от Копривец с подобни от други микро и макрорегиони са показател за протекли интензивни културни контакти тук през новокаменната епоха. През ранния неолит в селището е позната изработката и употребата на правоъгълни култови масички с врязана, изрязана и набодена украса. На базата на направения формативно-стилистичен и сравнителен анализ допускаме, че голяма част от тях са местно явление. По време на финала на ранния и през късния неолит е наложено вече производството и употребата на триъгълни култови масички с врязана и запълнена с боя украса, широко разпространени в ареала на къснонеолитния културен блок по Долния Дунав, но намиращи най-точни паралели с подобни от култура Хотница. Както формите, така и декорацията са претърпели значителни изменения, проследени в хронологичен ред.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Лични наблюдения. Материалите се съхраняват във фонда на РИМ-Велико Търново. Благодаря на колегата Н. Еленски за оказаното съдействие.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вандова 1995:** В. Вандова. Типология на неолитните култови масички от Южна България. – Археология, 1995, 4, 1–7.
- Георгиев 1975:** Г. Георгиев. Стратиграфия и характер на културата на праисторическото селище в с. Кремиковци, Софийско. – Археология, 1975, 2, 17–30.
- Грембска-Кулова 2000:** М. Грембска-Кулова. Култови масички от къснонеолитното селище при Дамяница, Санданско. – В: Тракия и съседните райони през неолита и халколита. С., 2000, 51–59.
- Дремсизова-Нелчинова 1983:** Цв. Дремсизова-Нелчинова и Д. Иванов. Археологически паметници в Русенски окръг. С., 1983.
- Еленски 1998:** Н. Еленски. Материали на прехода от късния неолит към ранния енеолит, произхождащи от землището на с. Хотница, Великотърновско. – Известия на Исторически музей-Велико Търново, 1998, XIII, 53–65.
- Еленски 2004:** Сондажни проучвания на раннонеолитното селище Джулюница-Смърдеш, Великотърновско. – В: Археологически открития и разкопки през 2003 г. С., 2004, 14–15.
- Илчева 2002:** В. Илчева. Хотница. Стари селища и находки в землището на с. Хотница. Част I – Праистория. В. Търново, 2002.
- Николов 1992:** Б. Николов. Периодизация на неолитните култури в Северна България – от Янтра до Тимок. – В: Известия на музеите в Северозападна България, 1992, XVIII, 11–23.
- Николов 2000:** В. Николов. Още за контактите между Анатолия и Балканите през VI хил. пр. Хр. – В: Тракия и съседните райони през неолита и халколита. С., 2000, 7–13.
- Попов 1993:** В. Попов, Б. Матева. Неолитно селище при с. Копривец. – Годишник на музеите от Северна България, 1993, XIX, 21–27.
- Попов 1996:** В. Попов. Периодизация и хронология на неолитните и халколитни култури от поречието на р. Русенски Лом. Русе, 1996.
- Радунчева 2002:** А. Радунчева, В. Мацанова, И. Гацов, Г. Ковачев, Г. Георгиев, Е. Чакалова, Е. Божилова. Неолитно селище до град Ракитово (Разкопки и проучвания, XXIX). С., 2002.
- Станев 1982:** П. Станев. Стратиграфия и периодизация на неолитните обекти и култури по басейна на река Янтра. – Годишник на музеите от Северна България, 1982, VIII, 1–15.
- Станев 1988:** П. Станев. Археологически данни за духовния живот през неолита в басейна на р. Янтра. – Годишник на музеите от Северна България, 1988, XIV, 5–20.
- Станев 2002:** П. Станев. Самоводене. Неолитна селищна могила. В. Търново, 2002.
- Тодорова 1993:** Х. Тодорова. Новокаменната епоха в България. С., 1993.
- Чоухаджиев 1986:** М. Чоухаджиев. Проучване на раннонеолитното селище край село Прибой – Пернишки окръг. – Археология, 1986, 3, 41–49.
- Comsa 1974:** E. Comsa. Istoria comunităților culturii Boian. Bucuresti, 1974.
- Larina 1994:** O. Larina. Culturi din epoca neolitică. Chisinau, 1994.
- Lichardus 2002:** J. Lichardus, I. Iliev und Chr. Christov. Die Karanovo I–IV – Perioden an der unteren Tundža und ihre chronologische Stellung zu den benachbarten Gebieten. – In: Saarbrücker Beiträge zur alttertumskunde, 2002, 74, 325–410.
- Mantu 1992:** C. Mantu, Adrian Mantu, Ionela Scortanu. Date în legătură cu asezarea Starčevo – Cris La Pionesti, Judetul Vaslui. – In: Istorie veche si arheologie, 1992, 43, 148–177.
- Nica 1970:** M. Nica. Aspecte origini si dezvoltării culturii Vădastra de la fărscasele. – In: Historica, 1970, I, 31–52.
- Nica 1976:** M. Nica. La culture de Dudesti en Oltenie. – Dacia, 1976, XX, 71–103.
- Nica 1977:** M. Nica. Nouveles données sur le neolithique ancien d'Oltenie. – Dacia, 1977, XXI, 13–53.
- Nikolov 2004:** V. Nikolov. Über dem Denotat der Kultishen. – In: Von domica bis Drama. Sofia, 2004, 33–41.
- Nitu 1972:** A. Nitu. Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică Carpato-Dunăreană. – Arheologia Moldovei, 1972, VII, 9–96.
- Sanev 1999:** V. Sanev. The Anzabegovo – Vršnik group and the problems of the Late Neolithic in the eastern part of R. Macedonia. – Старини, 1999, 2, 19–30.

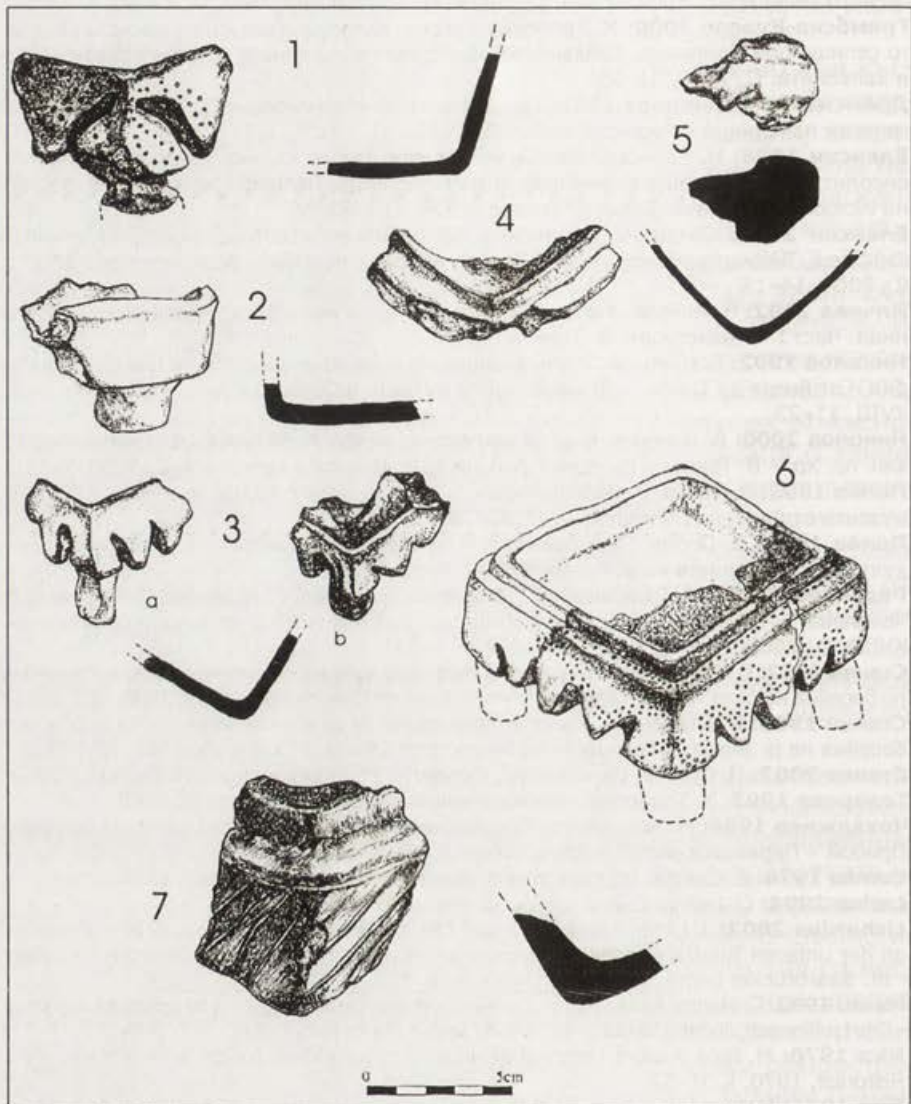

Табл. 1. Неолитно селище Копривец. Култови масички, фрагменти

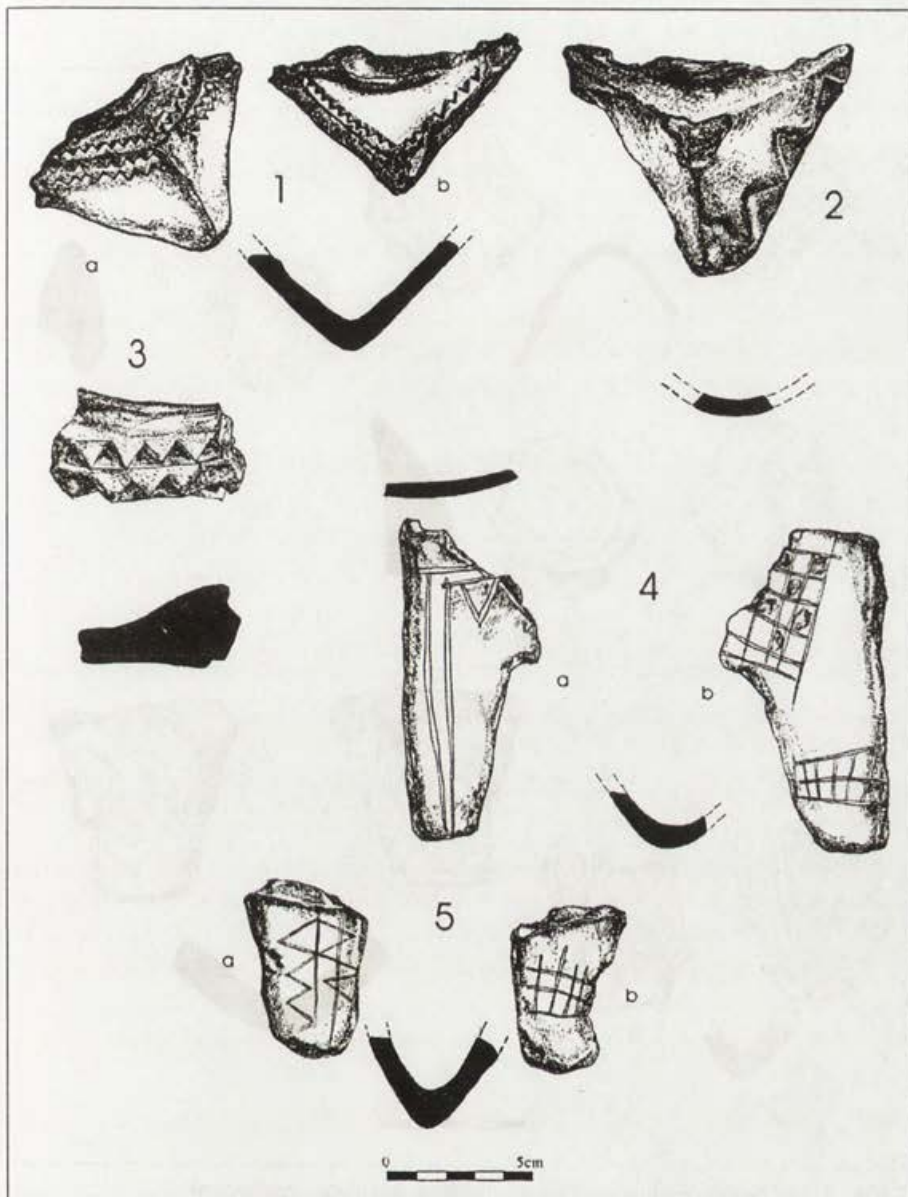

Табл. 2. Неолитно селище Копривец. Култови масички, фрагменти

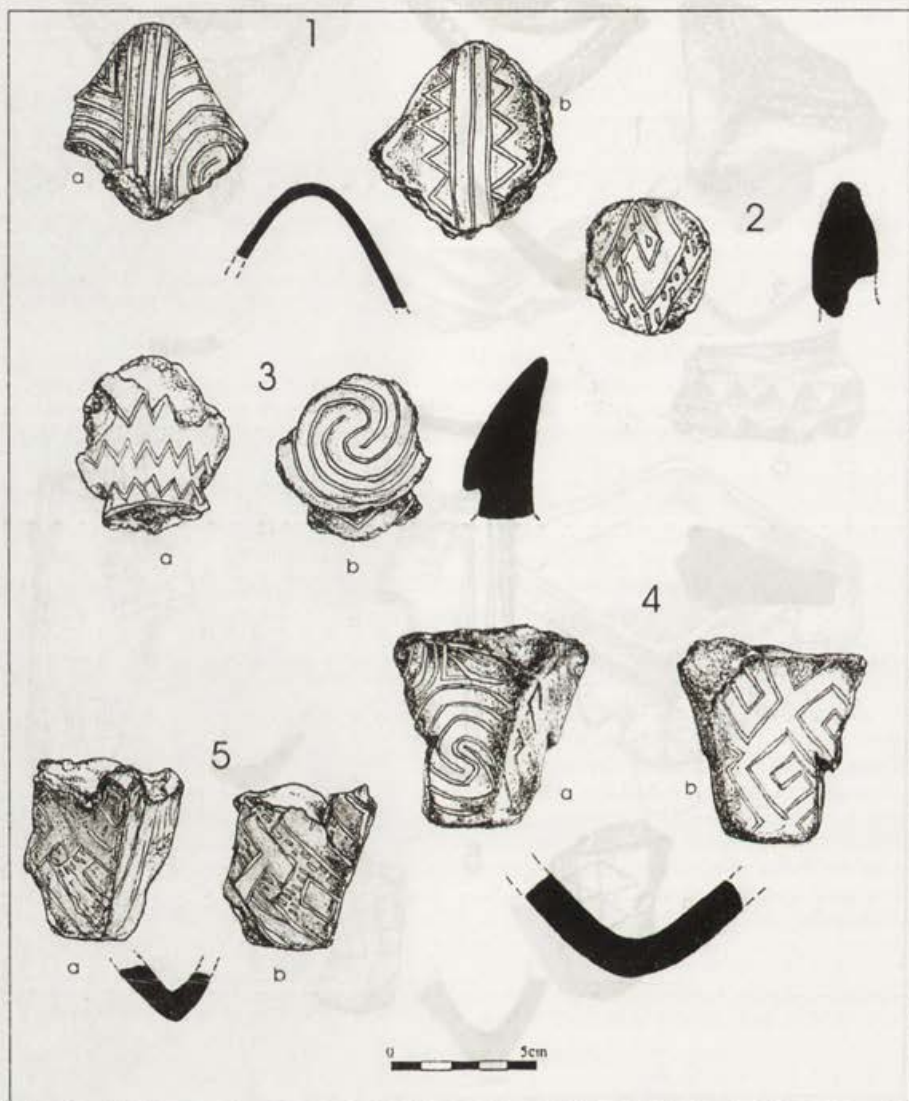

Табл. 3. Неолитно селище Копривец. Култови масички, фрагменти

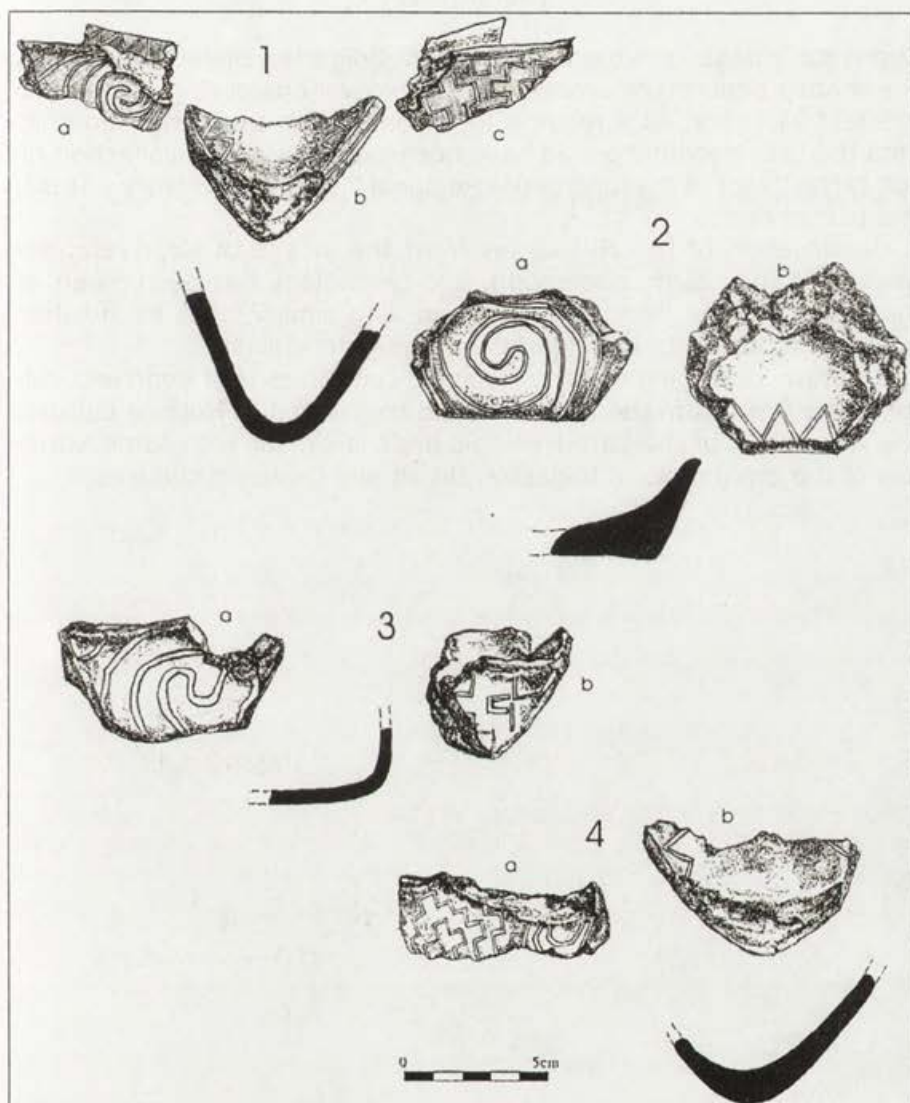

Табл. 4. Неолитно селище Копривец. Култови масички, фрагменти

CULT TABLES FROM THE NEOLITHIC SETTLEMENT OF THE VILLAGE OF KOPRIVETZ

DIMITAR CHERNAKOV

(Summary)

Koprivetz village is situated in South Bulgaria, Bjala community. There have been made archaeological excavations during the period 1990–1994 years. As a result a lot of finds from the Early Neolithic until the Late Neolithic period have been discovered. The collection of cult tables, kept in the fund of the Regional Museum of History – Ruse, is a part of them.

A classification of the cult tables from the village of Koprivetz, according to their form, decoration, and chronology has been given in the research. The finds are compared with similar ones from other neolithic settlements in Bulgaria and foreign countries.

The cultural belonging of Early Neolithic cult tables is of Koprivetz culture. The finds from the Late Neolithic are related to Hotnica culture. The decoration of the Late Neolithic finds is similar with some varieties of the ornaments of Vadastra, Bojan and Dudeshti cultures.